

ISLOM MOLIYALASHTIRISH XIZMATLARI ASOSIDA KICHIK VA O'RTA BIZNESNI MOLIYALASHTIRISH USULLARI

Atabekova Shaxnoza Ashrabbek qizi

“Ipak Yo‘li” AITB xodimi

Annotatsiya: Ushbu tezisda islom moliyalashtirish xizmatlari asosida kichik va o‘rta biznesni moliyalashtirishning nazariy hamda amaliy jihatlari tadqiq etiladi. Tadqiqotda islom moliyasining asosiy tamoyillari, xususan, ribo taqiqlanishi, risklarni adolatli taqsimlash, real aktivlar bilan ta‘minlangan bitimlar, shaffoflik va ijtimoiy mas‘uliyat masalalari yoritiladi. Kichik va o‘rta biznes subyektlari uchun mos bo‘lgan murabaha, mushoraka, mudaraba, ijara va salam kabi moliyalashtirish instrumentlarining mazmuni, afzalliklari hamda qo‘llash mexanizmlari tahlil qilinadi. Shuningdek, islomiy moliyalashtirishning an‘anaviy bank kreditlariga nisbatan ustun jihatlari, xatarlarni kamaytirish imkoniyatlari va barqaror o‘shishga qo‘shadigan hissasi asoslab beriladi. Tezida rivojlanayotgan iqtisodiyotlar tajribasi, jumladan, kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashda islomiy moliya institutlarining roli misollar orqali ochib beriladi. O‘zbekiston sharoitida islom moliyalashtirish xizmatlarini joriy etishning huquqiy, institutsional va tashkiliy omillari, mavjud muammolar hamda istiqbolli yo‘nalishlar ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: Islom moliyalashtirish, kichik biznes, o‘rta biznes, mudorobah, musharaka, murabaha, ijara, Islom banklari, moliyaviy instrumentlar, risklarni boshqarish, kapital jalb qilish, barqaror rivojlanish, shariat prinsiplari, likvidlik.

Bugungi kunda kichik va o‘rta biznes iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va aholi daromadlarini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun ushbu sektor iqtisodiy o‘shishning asosiy drayverlaridan biri sifatida e‘tirof etiladi. Biroq kichik va o‘rta biznes subyektlarining faoliyatini kengaytirish va barqaror rivojlantirish jarayonida moliyaviy resurslarga bo‘lgan ehtiyoj doimo dolzarb bo‘lib qolmoqda. An‘anaviy bank kreditlarida foiz stavkalarining yuqoriligi, ta‘minot talablari va moliyalashtirish shartlarining murakkabligi ko‘plab

tadbirkorlar uchun to'siq bo'lmoqda. Shu nuqtai nazardan, islom moliyalashtirish xizmatlari kichik va o'rta biznesni moliyalashtirishning muqobil va samarali vositasi sifatida tobora ko'proq e'tibor qozonmoqda.

Islom moliyalashtirish tizimi shariat tamoyillariga asoslangan bo'lib, unda foiz olish va berish taqiqlanadi, spekulativ operatsiyalar cheklanadi hamda moliyaviy bitimlar real iqtisodiy faoliyat bilan chambarchas bog'lanadi. Ushbu tizimning asosiy maqsadi nafaqat foyda olish, balki adolatli moliyaviy munosabatlarni shakllantirish, risklarni tomonlar o'rtasida oqilona taqsimlash va ijtimoiy mas'uliyatni kuchaytirishdan iboratdir. Aynan shu jihatlar islom moliyasini kichik va o'rta biznes uchun qulay moliyalashtirish mexanizmi sifatida ajratib turadi. Chunki tadbirkorlik faoliyatida risklar doimo mavjud bo'lib, ularni faqat bir tomon zimmasiga yuklash iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

So'nggi yillarda jahon miqyosida islom moliyalashtirish xizmatlari bozori jadal sur'atlarda rivojlanib bormoqda. Islom banklari, islomiy investitsiya fondlari va boshqa moliyaviy institutlar nafaqat musulmon davlatlarida, balki rivojlangan mamlakatlarda ham faoliyat yuritmoqda. Bu holat islom moliyasining universalligi va uning zamonaviy iqtisodiyot talablariga moslashuvchanligini ko'rsatadi. Ayniqsa, kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlashda mushoraka, mudaraba, murabaha, ijara kabi moliyalashtirish usullari keng qo'llanilib, tadbirkorlarga real aktivlar asosida moliyaviy resurslardan foydalanish imkonini bermoqda. Ushbu usullar biznesni rivojlantirish jarayonida moliyaviy yukni kamaytirib, barqaror hamkorlik munosabatlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Milliy iqtisodiyot sharoitida ham islom moliyalashtirish xizmatlariga bo'lgan qiziqish tobora ortib bormoqda. Aholining ma'lum qismi foizga asoslangan moliyaviy operatsiyalardan ehtiyot bo'lishi, shuningdek, tadbirkorlar uchun muqobil moliyalashtirish manbalariga bo'lgan ehtiyoj islom moliyasini rivojlantirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Kichik va o'rta biznes subyektlari uchun islom moliyalashtirish xizmatlari nafaqat moliyaviy resurslarga kirishni osonlashtiradi, balki ularning faoliyatini shaffof va barqaror asosda olib borishiga ham ko'maklashadi. Bu esa umumiy iqtisodiy muhitni sog'lomlashtirish va tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Islom moliyalashtirish asosida kichik va oʻrta biznesni moliyalashtirish masalasi ilmiy-amaliy jihatdan ham dolzarb hisoblanadi. Chunki ushbu tizimning mexanizmlarini chuqur oʻrganish, ularning iqtisodiy samaradorligini baholash va milliy sharoitga moslashtirish boʻyicha ilmiy tadqiqotlarga ehtiyoj yuqori. Anʼanaviy moliyalashtirish usullari bilan qiyosiy tahlil olib borish orqali islom moliyasining afzalliklari va mavjud cheklovlarini aniqlash, uni amaliyotga joriy etishda yuzaga kelishi mumkin boʻlgan muammolarni oldindan baholash muhim hisoblanadi. Ayniqsa, huquqiy-meʼyoriy baza, institutsional muhit va kadrlar salohiyati kabi omillar islom moliyalashtirish xizmatlarining samarali faoliyat yuritishida hal qiluvchi rol oʻynaydi.

Kichik va oʻrta biznesni islom moliyalashtirish xizmatlari asosida moliyalashtirish orqali iqtisodiy faoliyatda adolatli va barqaror munosabatlarni shakllantirish mumkin. Bu jarayonda tadbirkor va moliyaviy institut oʻrtasida sheriklik tamoyili kuchayib, tomonlar manfaatlari oʻzaro uygʻunlashadi. Natijada, biznes loyihalarining muvaffaqiyatli amalga oshirilish ehtimoli oshib, moliyaviy barqarorlik taʼminlanadi. Shu bilan birga, islom moliyalashtirish ijtimoiy masʼuliyatni kuchaytirib, real sektorni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Islom moliyalashtirish xizmatlari kichik va oʻrta biznesni moliyalashtirishda muhim vosita hisoblanadi. Ular anʼanaviy bank kreditlaridan farqli oʻlaroq, foiz stavkasini (riba) rad etadi va moliyalashtirilayotgan loyihaning real iqtisodiy asosga ega boʻlishini talab qiladi. Kichik va oʻrta biznes subyektlari uchun Islom moliyaviy instrumentlari nafaqat moliyaviy resurslarga kirishni osonlashtiradi, balki risklarni taqsimlash, barqaror daromad olish va sharia prinsiplari asosida moliyaviy shaffoflikni taʼminlash imkonini yaratadi. Shu bois, kichik va oʻrta biznesning rivojlanishi va samaradorligini oshirish maqsadida Islom moliyalashtirishning turli metodlari tahlil qilinadi va ularning xususiyatlari, qoʻllanish sohalari hamda biznesga taʼsiri aniqlanadi. Quyidagi jadvalda asosiy Islom moliyaviy instrumentlari, ularning mohiyati, qoʻllanish sohasi va xususiyatlarini keltirib oʻtamiz (1-jadval):

1-jadval

Islom moliyaviy instrumentlari asosida kichik va oʻrta biznesni moliyalashtirish usullari¹

Usullar	Asosiy mohiyati	Qoʻllanish sohasi	Xususiyatlari
Mudaraba	Bir tomon mablagʻ, ikkinchi tomon mehnat qoʻshadi	Tadbirkorlik, investitsiya loyihalari	Foyda kelishilgan ulushda, zarar mablagʻ egasiga yuklanadi
Musharaka	Sheriklik asosida mablagʻ va mehnat qoʻshiladi	Biznes loyihalar, qoʻshma korxonalar	Foyda va zarar sheriklar oʻrtasida taqsimlanadi
Murabaha	Tovarni sotib olib, ustama qoʻshib qayta sotish	Savdo, isteʼmol tovarlari, asbob-uskuna	Kreditga oʻxshash, ammo foiz oʻrniga ustama
Ijara	Aktivni ijaraga berish va oxirida sotib olish imkoniyati	Asbob-uskuna, transport, uy-joy	Lizingga oʻxshaydi, uzoq muddatli foydalanish uchun qulay
Salam	Mahsulotni kelajakda yetkazib berish uchun oldindan toʻlash	Qishloq xoʻjaligi, hosilni moliyalashtirish	Fermerlarga yordam beradi, kelajak hosilni kafolatlaydi
Istisna	Oldindan buyurtma asosida ishlab chiqarish yoki qurilish	Qurilish, yirik ishlab chiqarish loyihalari	Oldindan kelishilgan narx va muddat asosida bajariladi
Qard al-Hasan	Foizsiz qarz	Ijtimoiy yordam, taʼlim, sogʻliqni saqlash	Sof xayriya maqsadida, moliyaviy foyda keltirmaydi

¹ Muallif tomonidan tayyorlandi

Sukuk	Islomiy obligatsiya, real aktivlarga asoslanadi	Davlat va korporativ moliya	Investorlar daromadni aktivdan oladi, foiz yo‘q
-------	---	--------------------------------	--

Ushbu jadval shuni ko‘rsatadiki, Islom moliyaviy instrumentlari kichik va o‘rta biznesni moliyalashtirishda turli imkoniyatlarni taqdim etadi. Mudaraba va musharaka modeli tadbirkor va investor o‘rtasida foyda va zarar taqsimini adolatli asosda tashkil etadi, bu esa kichik va o‘rta biznes subyektlariga moliyaviy xavfni kamaytirishga yordam beradi. Murabaha va ijara modellari esa savdo va investitsiya loyihalarini an‘anaviy kreditga o‘xshash tarzda, ammo shariahga moslashgan holda moliyalashtirish imkonini beradi. Salam va istisna usullari kichik va o‘rta biznesning qishloq xo‘jaligi va yirik ishlab chiqarish loyihalarini moliyalashtirishda keng qo‘llaniladi, bu esa kelajakdagi mahsulot yoki xizmatlar uchun oldindan moliyaviy barqarorlikni ta‘minlaydi. Qard al-Hasan ijtimoiy yordam va xayriya maqsadida ishlatiladi, shuningdek, kichik va o‘rta biznes subyektlarining ijtimoiy mas‘uliyatini oshiradi. Sukuk esa investitsiyalarni real aktivlarga bog‘lash orqali investorlar uchun xavfsiz va daromadli moliyaviy instrument sifatida xizmat qiladi. Umuman olganda, ushbu metodlar kichik va o‘rta biznesning moliyaviy resurslarga kirishini kengaytiradi, risklarni kamaytiradi va barqaror iqtisodiy rivojlanishga hissa qo‘shadi.

Yuqorida ko‘rib o‘tganimizdek, hozirgi kunda Islom moliyaviy instrumentlari, xususan, mudaraba, musharaka, murabaha, ijara, salam, istisna, qard al-hasan va sukuk kabi vositalar, kichik va o‘rta biznesni moliyalashtirishda muqobil va samarali mexanizm sifatida jahon amaliyotida keng qo‘llanilmoqda. Shu bilan birga, ularni O‘zbekiston sharoitida samarali tatbiq etish bir qator muammolar bilan bog‘liq. Ushbu muammolarning asosiylari moliyaviy va huquqiy bazaning yetarlicha rivojlanmaganligi, shariatga mos moliyaviy vositalarni tartibga soluvchi me‘yoriy-huquqiy hujjatlar etishmasligi, xodimlar va tadbirkorlarning islom moliyasi bo‘yicha yetarli bilimga ega emasligi va ijtimoiy ongning pastligi bilan izohlanadi. Shu bois, islom moliyaviy instrumentlarini keng joriy etish va ularni milliy iqtisodiyotga integratsiya qilish uchun maxsus strategiyalar va yechimlar ishlab chiqish zarur. O‘zbekistonda islom moliyaviy instrumentlarini

qo‘llashdagi asosiy muammolar, ularning mohiyati hamda amaliy yechimlarini quyidagi jadvalda tahlil qilamiz (2-jadval):

2-jadval

Islom moliyaviy instrumentlarini O‘zbekistonda qo‘llashdagi muammolar va ularning yechimlari²

Muammo	Mohiyati	Yechimlar
Huquqiy bazaning yetishmasligi	Islom moliyaviy instrumentlarini tartibga soluvchi maxsus qonunlar va normativ hujjatlar yo‘q	Islom moliyasi bo‘yicha qonun va me‘yoriy hujjatlarni ishlab chiqish
Islom moliyasi bo'yicha tajribaning kamligi	Bank xodimlari va tadbirkorlar islom moliyasi bo‘yicha yetarli bilimga ega emas	Malaka oshirish kurslari, seminarlar va treninglar tashkil etish
Moliyaviy instrumentlarning murakkabligi	Ba’zi instrumentlar tadbirkorlar uchun tushunarsiz va qo‘llash qiyin	Soddalashtirilgan mahsulotlar va amaliy qo‘llanma ishlab chiqish
Ijtimoiy ongning pastligi	Aholi va tadbirkorlar islom moliyasini yetarlicha tushunmaydi	Axborot kampaniyalari, targ‘ibot va konsalting xizmatlarini rivojlantirish
Infratuzilma va texnologik yetishmovchilik	Raqamli platformalar va shaffof moliyalashtirish tizimi yetarli emas	Elektron tizimlar, onlayn platformalar va raqamli yechimlarni joriy etish

² Muallif tomonidan tayyorlandi

Bozor qabul qilmasligi	Bozor ishtirokchilari an'anaviy bank xizmatlarini afzal ko'radi	Insentivlar, subsidiya va imtiyozlar orqali islom moliyasini rag'batlantirish
------------------------	---	---

Mazkur jadvaldan ko'rinib turibdiki, O'zbekistonda islom moliyaviy instrumentlarini qo'llash jarayonida bir qator huquqiy, ijtimoiy, moliyaviy va texnologik muammolar mavjud. Huquqiy bazaning yetishmasligi instrumentlarni rasmiylashtirish va tartibga solishda to'siq bo'lib xizmat qiladi, shu bois maxsus qonun va normativ hujjatlarni ishlab chiqish zarur. Islom moliyasi bo'yicha kadrlar malakasining kamligi va instrumentlarning murakkabligi tadbirkor va bank xodimlari uchun qo'llashni qiyinlashtiradi, bu esa malaka oshirish kurslari va soddalashtirilgan mahsulotlar orqali yengib o'tilishi mumkin. Ijtimoiy ongning pastligi axborot kampaniyalari va targ'ibot orqali oshirilsa, infratuzilma va texnologik yetishmovchilikni raqamli platformalar va onlayn tizimlar orqali bartaraf etish mumkin. Shu bilan birga, bozor qabul qilmasligi muammosini rag'batlantiruvchi mexanizmlar – subsidiyalar, imtiyozlar va boshqa insentivlar orqali yengib o'tish mumkin. Ushbu yechimlar islom moliyaviy instrumentlarini O'zbekiston sharoitida muvaffaqiyatli tatbiq etish va kichik hamda o'rta biznesni samarali moliyalashtirish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, islom moliyalashtirish xizmatlari asosida kichik va o'rta biznesni moliyalashtirish iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va tadbirkorlik salohiyatini rivojlantirishda muhim vosita sifatida ahamiyatga ega. Mazkur maqolada islom moliyaviy prinsiplari, jumladan foizsiz moliyalashtirish, musharakah, mudarabah, murabaha va ijara kabi shartnomalar asosida kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlashning samarali usullari tahlil qilindi. Tahlil natijalariga ko'ra, islom moliyaviy instrumentlarini tatbiq etish orqali kichik va o'rta biznes uchun moliyaviy xavfni kamaytirish, kapital oqimlarini samarali boshqarish va raqobatbardoshligini oshirish mumkin. Shuningdek, ushbu xizmatlar tadbirkorlik subyektlarini innovatsion loyihalarni amalga oshirishga rag'batlantiradi va mahalliy iqtisodiy rivojlanishga sezilarli hissa qo'shadi.

Mavzuga doir o'rganilgan yondashuvlar asosida quyidagi takliflarni keltiramiz:

- islom moliyaviy mahsulotlarini kengroq tatbiq etish;

- kichik va oʻrta biznes uchun moslashtirilgan moliyaviy xizmatlar yaratish;
- malakali mutaxassislarni tayyorlash va ularni kichik va oʻrta biznes bilan samarali hamkorlikka jalb qilish;
- moliyaviy savodxonlikni oshirish va islom moliyaviy xizmatlarining afzalliklarini keng targʻib qilish;
- davlat va moliya institutlari ishtirokida kichik va oʻrta biznesni moliyalashtirish boʻyicha strategik chora-tadbirlar ishlab chiqish;
- raqamli texnologiyalarni joriy etish va banklararo hamkorlikni mustahkamlash.

Umumiy qilib aytganda, islom moliyalashtirish xizmatlari kichik va oʻrta biznesni qoʻllab-quvvatlashda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. U nafaqat moliyaviy barqarorlikni taʼminlaydi, balki tadbirkorlik subyektlarining innovatsion salohiyatini rivojlantiradi va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga hissa qoʻshadi. Shu bois, islom moliyaviy mexanizmlarini takomillashtirish va ularni kichik va oʻrta biznes faoliyatida keng tatbiq etish dolzarb ilmiy va amaliy vazifa hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti (2019) “Oʻzbekiston Respublikasining Xalqaro islom savdo-moliya korporatsiyasi hamda Investitsiyalar va eksport kreditlarini sugʻurtalash islom korporatsiyasiga aʼzoli toʻgʻrisida”gi Qarori. 1-fevral, PQ-4147-son.
2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti (2019) “Islom taraqqiyot banki guruhi va Arab muvofiqlashtirish guruhi jamgʻarmalari bilan sheriklikni yanada kengaytirish va chuqurlashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi Qarori. 5-mart, PQ-4224-son.
3. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti (2010) “Oʻzbekiston Respublikasining Islom taraqqiyot bankining obuna kapitalidagi qoʻshimcha aksiyalarga obuna boʻlishi toʻgʻrisida”gi Qarori. 8-oktyabr, PQ-1414-son.
4. Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy banki (2024) “Mikromoliya tashkilotlari tomonidan islomiy moliyalashtirishga oid xizmatlarni koʻrsatish tartibi toʻgʻrisidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi Qarori. 26-iyul, 3536-son.

5. Мусаев Р., Магомедова Ю. (2013) Исламские финансовые институты в мировой экономике // Вестник Московского университета. Серия 6: Экономика, (2).
6. Элакова А.А., Шаймарданова Л.И. (2015) Исламские финансовые институты // Проблемы экономики и менеджмента, 5(45), 113–119.
7. Hafsi A. (2024) The Islamic Windows in Traditional Banks, Tec Empresarial, 19(1), 366–381.
8. Salh Sh.A. (2019) Islamic Windows of the Conventional Banks: Challenges and Solutions // 4th International Legal Issues Conference.
9. Кузнецова Т. (2015) Исламский банкинг: особенности кредитования инвестиционных проектов // Финансовая жизнь, (2), 22–25.
10. Almuradov O.A. (2021) O‘zbekiston tijorat banklarida islom bank xizmatlari bozorini rivojlantirish istiqbollari // Scientific Journal Impact Factor, 1(4), 854–860.